

ДО ПИТАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРОГРАМ РОБОТИ З БАТЬКАМИ У США

Сім'я – як один із провідних соціальних інститутів сучасного суспільства сьогодні переживає серйозні труднощі, один із аспектів яких пов'язаний з неспроможністю батьків забезпечити належне як за змістом, так і за методами виховання зростаючої особистості. На подолання такої ситуації традиційно спрямовується просвіта батьків – психолого-педагогічна діяльність, спрямована забезпечити їх необхідними для успішного сімейного виховання знаннями, вміннями і навичками.

Ключові слова: сім'я, діти, суспільство, соціальний, виховання, поведінка, труднощі.

Неспроможність батьків забезпечити належне виховання дітей не завжди спричиняється наявністю в них хибних цінностей і виховних пріоритетів. Досить часто вона є результатом їхньої невпевненості у правомірності своїх дій, побоюванні допустити помилки, які можуть негативно позначитися на формуванні та розвитку їхньої дитини.

Тому психолого-педагогічна діяльність по озброєнню батьків необхідними знаннями, уміннями і навичками сімейного виховання спрямована на подолання такої ситуації. Не втрачає своєї актуальності робота по просвіті батьків і сьогодні, спонукаючи науковців, психологів і педагогів-практиків до пошуку як її змісту, так і винайдення адекватних потребам сучасних батьків форм і методів її реалізації.

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., американські педагоги, психологи, соціологи, психотерапевти спрямовують свою діяльність на розроблення програм підвищення виховної функції батьків на комплексних засадах. Особливою популярності набув проєкт "Home Start", який об'єднує понад 16 регіональних програм, зорієнтованих на допомогу батькам. В основі проєкту – положення про те, що батьки не тільки перші, а й найвпливовіші вихователі дитини. Проєкт збагачений рекомендаціями з організації фізичного, інтелектуального й морального виховання та розвитку дитини в сім'ї, її соціалізації. Спеціально підготовлений консультант надає батькам потрібну допомогу. Важливою складовою проєкту є організація роботи з батьками в неблагополучних сім'ях, з представниками національних меншин, а також з дітьми, недостатньо адаптованими до навчання в школі [1].

Усі програми для роботи з батьками скеровуються на забезпечення їх педагогічної просвіти, під якою розуміли навчання того, як треба виховувати дітей. Сьогодні загального визнання набув термін "виховання батьків", яким позначають систематично здійснювану теоретично обґрунтовану програму. Її мета – передача учасникам знань, формування в них відповідних уявлень або вмінь з різних аспектів сімейного виховання. Програмами передбачено щотижневі заняття з певною кількістю годин протягом кількох тижнів. Зміст програм зазвичай містить обговорення конкретних ідей, групові дискусії, обмін думками і досвідом діяльності, аналіз почутого, а також формування певних умінь [2, с. 218].

Важливою складовою більшості програм є "домашня робота". Вважається, що ефективність занять, які проводяться раз на тиждень, істотно знижується, якщо отримані знання і сформовані вміння не закріплюються на практиці. Зміст "домашньої роботи" залежить від типу програми, а виконання може бути як обов'язковим, так і рекомендованим. Різноманітними є й форми виконання: щоденні детальні звіти, ведення щоденника, розповідь про результати виховних дій [3].

Стереотипи поведінки, вкорінені у свідомих чи неусвідомлених настановленнях, не піддаються швидкій зміні. Зважаючи на це, в американській психолого-педагогічній практиці поширена форма групових тренінгів для дорослих членів сімей, у процесі яких учасники мають можливість не тільки отримувати знання, а й тренувати вміння, використовуючи їх у власній сім'ї; під час занять батьки обмінюються досвідом і поглядами на виховання дітей, а тренер допомагає їм свідомо вдосконалювати набуті знання, замінюючи поступово застарілі або деструктивні погляди й ціннісні орієнтири.

Тренінгові групи складаються зазвичай з 8–12 осіб. Тривалість занять – до двох годин на тиждень протягом 8–12 тижнів. Лідери групи – батьки, які вже знайомі з основними принципами педагогіки, покладеними в основу відповідної програми, завдяки тому, що вже відвідували заняття в попередній навчальній групі. Такі батьки виступають посередниками і консультантами, а не професійними експертами.

В основу цієї роботи покладено різні підходи, кожний з яких ґрунтується на вихідних положеннях відповідних теоретичних концепцій, що зумовлює не тільки зміст цієї роботи, а й провідні ідеї, на реалізацію яких вона спрямовується.

Відомим представником психодинамічного підходу, який одним з перших звернув увагу на необхідність і можливість цілеспрямованого коригування методів сімейного виховання, вважається А. Адлер. Ним розроблені основні критерії виховання батьків і сімейної терапії, які фахівці використовують і сьогодні. Він вважав, що основним завданням просвіти має стати формування усвідомленої і цілеспрямованої поведінки батьків, що впливатиме на стан суспільства [4].

У своїй статті "Виховання батьків" А. Адлер постулює два центральних принципи такого виховання: відмова від боротьби за владу і врахування потреб дитини. Ця теорія базується на рівності прав і обов'язків батьків і дітей. Звідси формулюються основні завдання виховання батьків:

- навчити батьків розуміти своїх дітей, осягати їхній спосіб мислення, усвідомлювати мотиви і значення дитячих вчинків;
- допомогти кожному з батьків розробити власну методику виховання з метою формування повноцінної особистості.

Головний принцип "Індивідуальної психології" А. Адлера проголошує: кожній людині необхідно відчувати себе значущою і залученою до світу людей. Звідси одне з основних завдань розробленого ним реорієнтаційного тренінгу – виявлення сильних зон кожної людини, її "експертних зон". Тренінг спрямовується на те, щоб допомогти людині відчувати ті зони досвіду, в яких вона є експертом, і потім спиратися на них у пошуках нових можливостей. Реорієнтація розумілася Адлером як процес розкриття широкого, хоча й невизначеного, і навіть метафоричного простору нових можливостей. Він стверджував, що люди живуть у світі значень, а отже, – у світі помилок і відходу від них. Реорієнтація – це не фаза, а безперервний процес, який сприяє руху в тому психологічному просторі, який моделюється в тренінгу. Це не виправлення помилок, а пошук нових можливостей [5].

Метод додавання уявлень відповідає ідеї Адлера про те, що життєвий стиль проявляється в будь-яких подробицях поведінки – у кожному вчинку, погляді, слові або замовчуванні. Кожний з нас, на його думку, співає свою мелодію, щоб ми не робили. Завдання тренера – вловити і зрозуміти цю мелодію, щоб допомогти внести в неї нові обертони [6, с. 337].

Американський психолог висловлював також ідею про те, що схвалення має перевагу над покаранням. Реалізуючи цю ідею, він розробив тренінг, за допомогою якого прагнув уникнути жорстокості (використав методи сесії надихаючих висловлювань, Я-послань, Сократівська згода і психологічні погладження). Адлер відстоював думку про те, що у кожної людини, яка бере участь у тренінгу, має бути можливість ухилитися від надто несподіваної зустрічі із самим собою і взяти з тренінгу лише те, що вона спроможна взяти. У цьому було втілено ідею Адлера про те, що терапевт – це людина "з ніжно налаштованим темпераментом".

Ідеї, висловлені А. Адлером, набули подальшого розвитку в концепції Р. Дрейкурса, що базувалася на розробленій ним системі створення в сім'ї сприятливого емоційного мікроклімату на основі викорінення у батьків "авторитарного синдрому" і виховання у дітей відповідальності. Розкриваючи сутність теорії мотивації поганої поведінки дитини, яку батьки мають розуміти і коригувати, Дрейкурс відзначав, що більшість батьків не володіє необхідними знаннями, вміннями і навичками. Для подолання цього недоліку він розробив систему тренінгів, спрямованих на модифікацію шаблонної поведінки батьків, застосовуючи яку, вони несвідомо підкріплюють прагнення дітей до так званих "дефектних цілей": стремління привернути увагу, прагнення влади, мстивість й уникнення невдач.

Р. Дрейкурс запропонував практику консультацій і лекцій для батьків; першим зробив висновок про можливість організації домашніх "сімейних рад" з урахуванням думки дитини з різних питань, які стосуються її особисто. Запропонована ним виховально-психологічна система зорієнтована на створення в сім'ї емоційно сприятливого клімату шляхом подолання у батьків "авторитарного синдрому". Найбільш дієвим методом вироблення у дітей відповідальної поведінки, відповідно до цієї системи, визначено метод розвитку логічних наслідків. Демократичне виховання, стверджував він, містить такі обмеження, за яких діти почувуються вільно. Тому провідну мету сімейного виховання Р. Дрейкурс бачив у формуванні в дитини внутрішнього самоконтролю у поєднанні із самостійністю [7].

Мета груп педагогічної просвіти батьків, які працювали за системою Адлера-Дрейкурса й набули широкого визнання в американському суспільстві у 60–70-х рр. ХХ ст., сформувати в дорослих самоповагу, самостійність, почуття відповідальності, навичок взаємодії та розвитку соціальної спрямованості особистості.

Питання групової роботи з батьками порушив і Х. Жіно. Він виходив з того, що батькам, які зазнають труднощів у вихованні дітей, необхідно надавати практичну допомогу. Зміст цієї допомоги американський дослідник пов'язував з формуванням у батьків навичок комунікації і керування поведінкою дітей, ознайомленням їх з методикою передачі почуття емпатії. У розробленій ним концепції "конкурентної бесіди", акцентується на використанні дорослим слів, які дають змогу з високою точністю описати афективний досвід дитини. Х. Жіно також навчав батьків методиці встановлення обмежень – способам безконфліктного навчання дітей дотримуватися дисципліни.

У 50-х рр. ХХ ст. у Сполучених Штатах Америки виникла течія групової роботи з батьками, заснована дитячим психотерапевтом Х. Джайноттом, яку називали "моделлю групового психологічного консультування". Запропонована концепція гуманізації сімейного виховання будувалася на ідеї розвитку емоційної сфери батьків за допомогою усвідомлення ними своїх власних почуттів, цінностей та очікувань. Він був переконаний у тому, що батьки потребують практичної допомоги в реалізації сімейного виховання. Їм необхідно допомогти оволодіти вміннями комунікації й управління поведінкою дітей; їх варто навчити переорієнтовувати свої настанови відповідно до потреб дитини. Дорослі повинні частіше проявляти свої почуття, причому не тільки позитивні, а й негативні: неприязнь, сум; вони повинні знати самих себе й вміти розуміти свої емоції та переживання.

Виховання батьків, на думку Х. Джайнотта, повинно базуватися на таких принципах:

- слухати свою дитину;
- цінувати думку своєї дитини;
- попереджати образи дітей;
- уміти нейтралізувати власну агресію;
- бажання батьків пізнати самих себе [8].

У контексті біхевіористської парадигми проблема поліпшення взаємовідносин батьків і дітей, редукування негативної поведінки останніх отримала практичну реалізацію у напрямі "модифікація поведінки". Біхевіористський підхід передбачає аналіз поведінкових реакцій, які піддаються спостереженню та зміні. Основна увага зосереджується на техніці поведінки та її формування у дитини за допомогою різних способів. Батьків навчають, як слід поводитися в конкретних ситуаціях спілкування з дитиною, як реагувати на її бажання і потреби. Програми роботи з батьками спрямовані на вироблення в них навичок виховання дітей, користуючись підкріпленням та ігноруючи певні поведінкові реакції.

Автори програм виховання батьків у контексті символічного інтеракціонізму Дж. Мід та його послідовники виходять з того, що здатність людини спілкуватися розвивається на основі того, що вираз обличчя, окремі рухи та інші дії можуть репрезентувати її стан. Такі дії названо "значущими жестами" або "символами". "Жести, – стверджує Дж. Мід, – стають значущими символами, коли вони імпліцитно викликають в індивіда ті самі реакції, які експліцитно вони викликають або повинні викликати в інших індивідів". Отже, значення символу, або значущого жесту, треба шукати в реакції тієї особи, якій цей символ адресований. Лише людина здатна створювати символи і лише тоді, коли в неї є партнер по спілкуванню.

У рамках цього напрямку активно використовувалися програми символічних підкріплень, які пізніше назвали "жетонними програмами" – Token Economy. Використовуючи ці програми, батьки навчаються застосовувати символічні підкріплення, а також оволодівають прийомами ігнорування або відмови від підкріплення, яке раніше пропонувалося після виникаючої реакції. Розробники програм звертають увагу на те, що батьки, які надають перевагу таким методам сімейного виховання, можуть досягти успіху лише за умов їх послідовного і постійного використання [9].

Однією з найпоширеніших в Америці програм є програма Т. Гордона "Тренінг допомоги батькам" [10], в основу якої покладено "модель демократичних взаємин". Ґрунтуючись на результатах емпіричних досліджень, науковець стверджує, що адресований батькам тренінг не повинен мати нічого спільного з так званою медичною моделлю консультування, коли батьки виступають у ролі пацієнтів, яким поставлено діагноз, і пасивно очікують результатів запропонованого їм "лікування". Т. Гордон доводить, що практика заходів з медичним забарвленням не гарантує успіху, оскільки більшість батьків страждає не від розладу психіки, а від елементарного невміння спілкуватися з власними дітьми, від браку вкрай потрібних "технічних" умінь виховання дітей. Необхідно запропонувати педагогічну модель, подібну до процесу навчання (передбачено використання таких понять, як курс, тренінг, клас, батьки, викладач, підручник, посібник, завдання).

Заняття за програмою проводяться у групах, в яких дорослі навчаються спілкуватися. В основу тренінгу покладено такі принципи: тренінг найкраще проводити в групі; знання лише теорії недостатньо (учасники потребують специфічних умінь і методів); удосконалення вмінь на заняттях має сформувати у батьків упевненість у тому, що вони зможуть застосовувати їх самостійно; компетентний викладач виділяє вміння репрезентувати модель формування навичок, навчає учасників долати їхній консерватизм у життєдіяльності родини; атмосфері заняття не повинні перешкоджати оціночні судження й критика; тренінг має бути безпосередньо пов'язаний з важливими питаннями влади й авторитету в людських відносинах.

На переконання Т. Гордона, батьківська влада переважно змушує дитину до певної поведінки або перешкоджає поведінці, а не навчає і не стимулює її. Більшість людей з дитинства відчувають на собі чиюсь владу – батьків, шкільних учителів, начальства. Батьки продовжують послідовно застосовувати владу через те, що не мають знань і досвіду використання будь-якого іншого методу розв'язання конфліктів у відносинах з дітьми. Щоб подолати в себе звичку до такого стилю сімейного виховання, батьки мають засвоїти три основні вміння:

- уважно слухати (тобто, вміння чути, що дитина прагне сказати їм);
- доводити до свідомості дитини власні слова (тобто, вміння виявляти свої почуття доступними для розуміння дитини способами);
- використовувати принцип "обидва праві" під час вирішення спірних питань (тобто, вміння розмовляти з дитиною в такий спосіб, щоб результатами розмови були задоволені обидва її учасники).

Т. Гордон стверджує про те, що батьки повинні підтримувати прагнення дитини самостійно розв'язувати свої проблеми з поступовим перенесенням більшої відповідальності за пошук рішень на саму дитину. Основне питання для складання програми допомоги – чия проблема, дитяча чи батьківська? Будь-яка проблема, на переконання психолога, повинна розв'язуватися батьками спільно з дітьми [11]. Щоб батьки оволоділи ефективною методикою комунікації, яка дозволить їм порозумітися з дітьми, він запропонував взаємозадовольнюючі форми стосунків в родині.

Уміння, необхідні для ефективних батьківсько-дитячих відносин, Т. Гордон поділив на дві групи: надання допомоги і прийняття допомоги. Вміння, пов'язані з наданням допомоги, стосуються дитини та її проблем, а вміння, пов'язані з прийняттям допомоги, стосуються батьків, які розв'язують проблему, що виникла, спільно з дитиною. Участь дитини в розв'язанні проблеми сприяє розвитку в неї мислення, зниженню конфліктності у відносинах з членами сім'ї, породжує бажання брати участь у сімейних справах.

Щоб успішно розв'язати проблему між членами сім'ї, необхідно пройти такі етапи:

- 1) знаходження проблеми;
- 2) пошук варіантів її розв'язання;
- 3) аналіз кожного варіанту;
- 4) вибір оптимального варіанту;
- 5) прогнозування можливого результату.

Як наслідок, кожний член сім'ї буде нести відповідальність за свої вчинки і свій вибір.

Програма Т. Гордона "Тренінг допомоги батькам" – одна з найбільш відомих і поширених у Сполучених Штатах Америки. Вона містить завдання, вправи, дискусії, спрямовані на усвідомлення батьками автономності й унікальності дитини, розуміння необхідності поважати самих себе і не боятися надавати свободу дітям. Важливе місце посідають види роботи, які допомагають навчити батьків слухати дитину, використовуючи "Я-висловлювання", розуміти її почуття і вербалізувати їхній зміст з метою полегшення її переживань і встановлення з нею емпатійного зв'язку. Центральний блок програми – це вчення про три методи вирішення конфліктів: 1) з позицій сили; 2) шляхом поступки дитині; 3) використання співробітництва й домовленостей з дитиною (так званий "безпрограшний метод").

У праці "Підвищення батьківської ефективності" Т. Гордон доводить, що виховати відповідальних, самодисциплінованих і комунікабельних дітей можливо й без застосування такого прийому, як страх. Батьки мають навчитися впливати на дітей таким чином, щоб вони поводитися добре не через побоювання покарання або відмови в будь-яких привілеях, а завдяки повазі інтересів батьків [11].

Оцінюючи досвід своєї роботи з батьками Т. Гордон відзначає, що внаслідок опрацювання запропонованої тематики в настановленнях і стереотипах батьків відбуваються зміни, які позитивно позначаються на їхніх відносинах з дітьми, загалом на характері сімейного виховання. Водночас американський психолог не заперечує того факту, що не всі батьки за порівняно короткий термін (робота за програмою триває вісім тижнів) здатні переорієнтуватися на більш толерантне ставлення до дитини. Це, на його думку, зумовлюється такими чинниками: поганими відносинами між подружжям; неспроможністю подолати деспотичні настановлення, запозичені від власних батьків, що продукує надто критичне й нетолерантне ставлення до дітей, труднощі подолання погляду на дітей як на свою "власність", стійка впевненість у необхідності формування дитини за певним зразком.

Заслужує на увагу той факт, що програма тренінгу Т. Гордона передбачає залучення до участі в ньому і батьків, і матерів, що є не типовим для педагогічної просвіти батьків.

Проведений огляд деяких програм, поширених у Сполучених Штатах Америки в межах реалізації роботи з батьками, дає змогу зробити такі висновки.

Актуальність проблеми "виховання" батьків для американського суспільства спричинює розробку і впровадження різноманітних програм, в основі яких лежать ідеї різних психологічних концепцій. Незважаючи на відмінності у підходах до побудови змісту програм, усі вони спрямовані на поліпшення батьківсько-дитячих відносин шляхом навчання дорослих розуміти і чути своїх дітей, проявляти емпатію, застосовувати гуманні методи сімейного виховання, відмовляючись від жорстокого поводження з дитиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. A Guide for Operating a Home-Based Development Program. – Washington, 1986.
2. Хромова О. Л. Педагогізація батьків у Сполучених Штатах Америки / О. Л. Хромова, Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 215–226.
3. Handbook of Parent Education / ed. by Marvig J. // Fine Economic Press. – N.Y., 1980. – P. 174–176.
4. Adler A. What life should mean to you / ed. by A. Porter. – London: George Allan & Unwin Ltd., 1932. – 300 p.
5. The individual psychology of Alfred Adler: A systematic presentation in selection of his writing / edited and annotated by H. L. Ansbacher, R. R. Ansbacher. – New York : Basic Book, 1956. – 503 p.
6. Сидоренко Е. Терапія и тренінги по Альфреду Адлеру / Елена Сидоренко. – СПб. : Речь, 2000. – 352 с.
7. Дрейкурс Р. Счастье вашего ребенка / Р. Дрейкурс, В. Зольц ; [под ред. А. В. Толстых]. – СПб. : Питер, 1999. – 104 с.
8. Джайнотт Х. Родители и дети / Х. Джайнотт ; [пер. с англ.]. – М. : Знание, 1986. – 96 с.
9. Симпсон Р. Л. Модификация поведения ребенка / Р. Л. Симпсон // Помощь родителям в воспитании детей. – М. : Прогресс, 1992. – С. 119–145.
10. Gordon T. P.E.T. in action / T. Gordon. – N.Y. : Wyden Books, 1970. – 265 p.
11. Гордон Т. Повышение родительской эффективности / Томас Гордон // Популярная педагогика. – Екатеринбург : АРД ЛТД, 1997. – С. 150–178.
